
Stela ŠVARC

DUGO PUTOVANJE DO LUKE SPASA

Estera-Stela Švarc rođena je u Beogradu 8. novembra 1925. godine, od oca Leona i majke Mirule-Mile Sid, rođene Manojlović. Imala je mlađeg brata Marka Sida koji je umro u novembru 2005. godine.

Od njene uže porodice, u Holokaustu su stradale dve majčine sestre i deda, a sa očeve strane, u Pirotu, stradala su tri brata i dve sestre sa porodicama. Bugarski fašisti odveli su ih u logor Treblinku 1943. godine.

U Beogradu je završila privatnu osnovnu i građansku nemačku školu i upisala se u trgovačku akademiju koju je pohađala do aprila 1941. godine.

Po dolasku u Palestinu, 1942. godine, završila je dvogodišnju poljoprivrednu školu i živela u kibucu Ganigar. U Jerusalimu je radila u fabrici za proizvodnju saharina i uporedo usavršavala engleski jezik i daktilografiju. Od 1948. godine bila je u izraelskoj vojsci, odakle je 1951. pozvana na rad u Jugoslovensko poslanstvu u Jafi. Sedamnaest godina radila je kao prevodilac izraelske štampe na srpski jezik i korespondent na engleskom jeziku.

Do penzionisanja 1994. godine radila je u industriji gasa.

Bila je udata za Marka Švarca, bugarskog Jevrejina, koji je stradao u saobraćajnoj nesreći. Ima kćerku Hedvu (živi u SAD) i sina Amnona, i dvoje unučadi.

U Beogradu smo živeli na Dorćolu, često posećujući babu Klaru-Vezu i dedu Josifa Manojlovića, koji su stanovali u ulici Rige od Fere. Bili smo prisni i sa maminim sestrama.

Za vreme bombardovanja Beograda, koje je počelo 6. aprila 1941. godine, krili smo se u podrumima Glavne pošte. Našoj kući, u Jevrejskoj ulici, vratili smo se posle sedam dana. Kuća je bila neznatno oštećena od šrapnela i mogli smo da živimo u njoj. Do aprila 1941. živeli smo vrlo dobro i slagali se sa susedima. Nisam se baš dobro osećala u nemačkoj školi. Ali, pošto je bila privatna, nisam mogla da pređem u državnu školu.

U školi sam već osećala znake antisemitizma. Direktor škole bio je vrlo dobar čovek. Za vreme govora Hitlera, kada se cela škola okupljala u muzičkoj sali da ga sluša, direktor mi je dozvoljavao da idem kući. Slika dece koja idu u salu i zvukovi tih govora još su mi se zadržali u sećanju.

Dve godine bila sam najbolja učenica u školi. Jednom me je direktor pozvao u kancelariju i rekao: „Znaš, ne mogu da ti dam svedočanstvo pred celom školom“. Škola nije bila velika, imala je po jedan razred za svaku godinu, a svaki razred imao je po jedno odeljenje. Manje ili više, to su bila deca nemačkih petokolonaša iz Bačke i Banata, onih koji su bili bliski nemačkoj ambasadi. Sa mnom u razredu je bila kćerka nemačkog ambasadora, Barbara fon Heren. Bile smo drugarice. Nisu se učenice ponašale loše prema meni, ali ja sam se osećala loše pošto sam znala šta se radilo u Nemačkoj, naročito posle Kristalne noći.

Sećam se kao da je bilo juče: to je bila vrlo dobra škola. Nalazila se ispod kafane „London“, dve ulice niže... U ono vreme imali smo bazen za plivanje. Pohađala sam nemačku školu, jer je moj tata smatrao da samo sa srpskim jezikom mogu malo da postignem, da sam dovoljno pametna i da treba da znam jezike. Moj brat nije išao u tu školu. Naime, kada sam ja pošla, još nije bilo loše. Počela sam da učim nemački još u zabavištu.

Kod kuće smo uglavnom poštovali jevrejske običaje. Išla sam u ken. Videla sam da ono društvo u školi nije za mene pa sam prišla Hašomer hacairu. Iz tog vremena sećam se Lilike (Sarine Alkalaj). Bilo nas je šest-sedam devojčica, ona je bila 4–5 godina starija od nas i bila nam je madriha. Sastajale smo se nedeljom, imale uvek predavanja o nekoj temi. Odlazile smo na izlete, šetale, imale smo mnogo da radimo. Meni je tada bilo između 12 i 14 godina. Letovali smo u Sloveniji oko dve nedelje, u šatorima.

Kod kuće smo govorili srpski, a sa članovima porodice žudeo-espanjol, koji još i danas dobro govorim. Za Pesah smo imali posebna jela, a od zajednice smo nabavljali macot i bojus. Bila je to neka tvrda pita koju smo rendali. Nismo bili mnogo religiozni. Dva puta godišnje odlazili smo u hram, na Jom Kipur i Pesah. Svi smo postili. Sećam se da su moji roditelji čuvali običaje, jeli košer. Mi deca smo kupovali i šunku, a mama nam je govorila da to ne stavljamo u tanjire već u hartiju. I baba nam je isto govorila, da to što kupimo ne mešamo sa ostalom hranom. Tada nisam znala zašto treba da bude tako.

Kad je bombardovan Beograd, krili smo se u podrumima Glavne pošte. Jedanput dnevno su nam donosili hranu, pasulj u kazanu. To je radio Crveni krst. Do tada sam bila punačka, ali zbog straha i loših uslova, oslabila sam valjda pet kilograma. Po celi dan i noć sedeli smo u mraku. Sanitarne prilike su bile vrlo teške, nije bilo ni vode. Toaleti na spratovima bili su začepljeni. Uglavnom, cele nedelje dobijali smo po tanjir pasulja dnevno i nismo gladovali, ali nam nije bilo do jela.

Vratili smo se kući. Čekali smo da vidimo šta će biti. Nemci su na vidnim mestima već okačili naredbe. Po jednoj, svi muškarci trebalo je da se jave na Tašmajdan. Tata se javio, ali se žalio na išijas. Tada je to još moglo, u početku, pa su ga pustili.

Prošli su april i maj, počeo je juni. U školi sam sedela do ćerke sekretara bugarske ambasade. Zvala se Milka Vasileva. Njen otac pozvao je mog oca i rekao mu: „Ti si rođen u Pirotu. Vрати se. Organizujemo voz da vratimo sve naše ljude u Pirot, u Bugarsku“. Kada je tata došao kući i rekao da ga je zvao Vasilev, a ja sam skočila i uzviknula: „Da idemo, da idemo!“. „A kako ćemo, gde ćemo?“, pitao je dok sam uporno ponavljala „da idemo, da idemo“. Spakovali smo dva kofera, uzeli taljige i kola sa jednim konjem. Ujutro, u 4 sata otišli smo na železničku stanicu. Bili smo na spisku bugarske ambasade. Mislim da je to bio poslednji voz. Njime je putovalo mnogo ljudi, bežali su od rata. Mnogi su se vraćali u Pirot, čak i Srbi. Nemci su bili saveznici sa Bugari-ma i nisu tamo došli kao neprijatelji, kao kod nas u Srbiju. Ostavili smo kuću majčinoj sestri Cani, Sarini Tajtacak.

Putovali smo, čini mi se, dva-tri dana, preko Niša. Spavali smo u slami. Niko nas nije pregledao. Plašili smo se Nemaca. Putovali smo u vagonima za stoku, zaustavljali se na svakoj stanici sve dok nismo stigli u Pirot.

Braća mog oca bila su veoma radosna što smo došli. Posle mesec dana, uzeli smo mali stan sa dve sobice. Pošto je znao jezike, tata je

dobio zaposlenje. Bugari su ga zaposlili. Kao njihov zarobljenik u Prvom svetskom ratu, naučio je bugarski. Radio je kao sekretar jevrejske opštine.

Još dok smo bili u Beogradu, imali smo malu belu kesu u koju je tata ponekad ubacivao po neki „napoleon“. Ja sam to ponela sa sobom kada smo krenuli za Pirot. Stavila sam je ispod pojasa od suknje, do tela. Da me je neko pregledao, ne bih ništa sačuvala. Ali, nisu nas pregledali. Taj smo novac s vremena na vreme koristili i nismo bili gladni.

U Pirotu su nas lepo dočekali. Počela je škola. Pošla sam u peti razred gimnazije i upoznala Jelenu Đorđević. Oca su joj ubili Nemci kada su došli u Pirot. Imao je trgovinu i nešto se usprotivio... Jelena je imala dve sestre i majku. Tada sam nosila žutu zvezdu jer su to Bugari zahtevali. Dok smo šetale ulicama, ona me je držala zagrljenu da bi prekrila zvezdu jer je grad bio pun Nemaca.

Bugarski oficiri nisu mogli da dobiju bolji položaj ako nisu znali nemački. Moj učitelj me je preporučio da ih podučavam tom jeziku, pa su oficiri dolazili kod mene na časove, što mi je bio prihod, zapravo ce- loj porodici. Deset leva za čas. Tako je bilo do 1942. godine.

Uspeli smo da uspostavimo vezu sa tečom i tetkom (maminom sestrom) Avramom i Rašom Majer. Teča je bio činovnik Francusko-srpske banke u Beogradu pa je nekoliko godina pre rata dobio premeštaj za Tursku i radio u filijali iste banke u Ankari i tamo su se našli kada je rat počeo. Sohnut je prešao u Tursku, koja je bila neutralna, da pomogne koliko je god bilo moguće pri spasavanju Jevreja. Tetka je uspela da dobije dva certifikata za „Jugend alija“, za moga brata i za mene, pa smo sa jednom malom grupom od petoro dece – omladinaca uspeli da pređemo iz Bugarske najpre za Tursku, a odatle smo produ- žili za Palestinu.

U Pirotu sam imala prijatelje i među Bugarima. Ćerkica načelnika okruga išla je sa mnom u školu, podučavala sam je nemačkom jeziku. Kada smo mi pošli, njen tata dozvolio je da brata i mene moji doprate do Sofije. A tamo smo imali rodbinu. Tatina mama je bila bugarska Jevrejka, baka Stela, po kojoj sam dobila ime. Za Palestinu smo krenuli 10. novembra 1942.

Nas petoro dece došli smo u Istanbul, odakle smo otputovali za Halepo u Siriji, gde nas je čekao predstavnik Sohnuta. Iz Halepa smo pu- tovali do Bejruta, a iz Bejruta jednim taksijem za Haifu. Sa mnom su pu- tovali: Izi Perek, 16 godina, iz Sofije, Rahel Beraha, takođe iz Sofije, pa Jona Alkalaj, rodbina muža moje tetke, moj brat Marko i ja. Marko je

imao 12, a ja 15 godina. Promenili su mi datum rođenja da bih mogla da budem u toj aliji, i do danas se vodim kao da sam rođena 1926.

Došli smo u mesto koje se zvalo bet olim, što znači kuća za use-ljenike. Tamo nas je primila Henrijeta Sold, važna ličnost u Sohnutu u onim danima. Poslali su nas u poljoprivrednu školu, u Ben Šemen (Ben Shemen), gde smo učili ivrit i kako da obrađujemo zemlju. Živeli smo vrlo lepo, u grupama. Tamo se već osećao uticaj partija. Svaki put kada dođe neka alija, uđe u partiju. Ja sam ušla u Mapaj, današnji Avoda, gde je Šimon Peres. To je bila partija centra. Više levičarska partija bila je Hašomer hacair. Ali, mi o tome u to vreme nismo ništa znali. U školi smo ostali dve godine. Brzo smo savladali jezik. Pola dana smo radili, pola dana učili. Ja sam postala stručnjak za piliće, za rad oko inkubatora. A moj brat je počeo da uči za mašinu. Ušao je u Hevrat je-ladim, dečje društvo, dok sam ja bila u Noar, u omladini.

Brinuli smo zbog roditelja. Svakog dana smo slušali da će ih Bu-gari isterati. I zaista, pirotske Jevreje pokupili su marta 1943, u dva sa-ta po ponoći.

Moji roditelji su imali drugačiju sudbinu. Tata je napisao kako su se spasili.* Sa njima smo se ponovo sreli u februaru 1943. Pošto sam bila bolesna, brat je otišao u Haifu da dočeka roditelje koji su preko Turske stigli u Palestinu. Oni su se nastanili u Jerusalimu, gde su ima-li malu prodavnicu i teško radili. Pri kraju života vratili su se u Haifu i živeli sa bratom. Majka je umrla u 70, a otac u 81. godini života.

Posle dve i po godine u Ben Šemenu, bila sam dva-tri meseca u kibucu, pa sam došla u Jerusalem da pomognem roditeljima.

U Palestini nismo mnogo znali o ratu, nismo znali da u Evropi ima logora. Tek kada je rat završen, od ljudi koji su došli u Izrael saznali smo šta se dešavalo u Evropi.

Prijavila sam se u vojsku. Odredili su me u artiljeriju. Bila sam se-kretarica majora. Pravili smo planove kako treba da izgleda vojska. Dve godine kasnije pozvao me je šef i preneo mi da me zovu iz Mini-starstva inostranih poslova, da traže baš mene i da mora da me pusti zato što znam srpski. Proverili su me na prevodu nekog teksta sa ivri-ta na srpski. Radila sam u Jugoslovenskom poslanstvu, kod prvog po-slanika u našoj zemlji, mislim da se zvao Milutinović. Ostala sam u toj službi do 1967, sedamnaest godina. Svake dve-tri godine dolazio je drugi poslanik, a za mene su govorili da sam njihov inventar.

* Vidi svedočenje Leona Sida u petoj knjizi edicije „Mi smo preživeli... 5“.

Najteži, a istovremeno i srećan trenutak za mene, bio je onaj kad sam se u Sofiji opraštala od roditelja, a znala sam da se odlaskom spasavamo ja i brat. Tada sam se spasla i od pretnji da će me poslati u Niš, gde su se događale strašne stvari. Ne mogu da izbrišem sliku: moj brat sedi mami u krilu i plače. Njemu je 11 godina. A ja sedim sa strane, pa mi je tužno, tužno, ali idemo...

Šta da izaberem za najteži trenutak iz ratnog vremena u Beogradu...? Sećam se dva događaja. Nemci su na ulicama. Snabdevanje je otežano. Nema namirnica. Nema šta da se jede. Idem na Dunav. Kažu da od preka donose hleb čamcima. Ne stižem da kupim hleb jer se neki mladić koji stoji iza mene ponaša vrlo nepristojno. Bežim kući bez hleba. Taj trenutak ne mogu da zaboravim.

Drugi trenutak. Opet prodaju hleb. U blizini Jevrejske ulice nalazila se pekara. Jedan nemački vojnik daje brojeve ljudima koji stoje u redu. Sama po sebi mi dođe misao da iskoristim svoje znanje nemačkog. Vojnik me gleda i čudi se kako jedna tek odrasla devojčica tako dobro govori nemački. Daje mi broj, a ja neću ništa da uzmem već bežim kući, jer ja kao Jevrejka nemam pravo da stojim u redu, a nisam nosila žutu traku. On počinje da me prati. Dođem kući i kažem mami da me taj vojnik prati. Nisam nosila žutu traku. Majka me je odmah prebacila kod babe, u ulicu Rige od Fere. Sutradan je taj vojnik došao kod mame i ušao u kuću. Mogli su da uđu gde su god hteli. Upitao je mamu ima li hladnjak sa ledom. Da smo ga imali, morali bismo da ga predamo njima. Mojoj mami se učinilo da je dobronameran pa ga je upitala zašto mrze Jevreje. Odgovorio joj je: „Ne mi, ali nam oni odzgo govore da treba da mrzimo Jevreje“. Deset dana spavala sam kod babe. Jedanaestog dana neko je zalupao na vrata – bio je to onaj vojnik! Prolazi kroz sobe, ja stojim iza vrata, stisnuta, zastrašena, prilepljena uza zid. Nije me, srećom, video. I zato, kada je tata dobio poziv da idemo u Pirot, vikala sam: „Da idemo, da idemo!“

Zahvaljujući tome i srećnim okolnostima uspeli smo svi četvoro da se spasimo.